

Tygielski, Wojciech

"Die Hauptinstruktionen Clemens' VIII. für die Nuntien und Legaten an den europäischen Fürstenhöfen 1592-1605, Bd. 1-2", bearb. von Klaus Jaitner, Tübingen 1984 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 77/2, 383-386

1986

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

Tajność obrad gwarantowano nie tylko przez wypraszanie z sali „arbitrów”, czyli osób nie będących posłami, o czym jest mowa w tekście (s. 271). Traktowano wówczas tak samo sekretarza rady gdańskiej i agenta księcia pruskiego. Niekiedy jednak dodatkowo zaprzysięgano posłów na dotrzymanie tajemnicy. Takich przysięg dokonano w 1628 r.

Stwierdzenie, że posłowie starali się coraz bardziej ograniczać wpływ senatu na obrady sejmowe (s. 289) można odnieść tylko do sfery świadomości, bo konstytucyjnie było to niemożliwe. Natomiast opinię posłów poznańskich „szkoda się z pany senatorami znaszać”, można zinterpretować tak, że nie warto iść na wspólne obrady z senatorami przed osiągnięciem zgody w izbie poselskiej. Posłowie nie mogli ignorować senatu, bo przysługiwało mu prawo weta, jak słusznie zauważa autor (s. 290). Senatorowie jednak nie obalili projektu nałożenia pogłównego na Żydów w 1591 r. (s. 291). Uchwalono je¹⁷ i ściągnięto w kwocie 20 000 zł. Natomiast sprzeciw wszystkich senatorów uniemożliwił uchwalenie konstytucji przeciwko mieszczaństwu pruskiemu w 1632 r., sprzeciw senatorów duchownych — konstytucji o elekcji w tym samym roku, a podskarbiego Hermolausa Ligęzy — o wolnościach dla Gdańska i Torunia w 1626 r.¹⁸ Można podać znacznie więcej takich przypadków.

„Historia sejmu polskiego” mimo pewnych niedoskonałości daje porcję wiedzy o tym organie od jego kształtowania się aż do kresu istnienia, wiedzy, będącej syntezą dotychczasowego stanu badań. Ujawnia problemy dyskusyjne, wskazuje dalsze potrzeby badawcze. Jest oceną, chociaż jeszcze niepełną polskiego parlamentaryzmu szlacheckiej Rzeczypospolitej. Nie rozstrzyga ostatecznie o jego miejscu w dziejach państwa. Zawiera sądy ostrożne i wyważone. Określa czynniki determinujące funkcjonowanie sejmu, rolę w centralizacji państwa i w kształtowaniu się demokracji szlacheckiej. Uwypukla jego wpływ na kulturę polityczną narodu. Rysuje obraz polskiego parlamentu jako ośrodka życia politycznego i forum twórczego kompromisu w XVI wieku. Określa stosunek społeczeństwa do tego organu. Wskazuje na przyczyny upadku, a także na czynniki, które umożliwiły mu wydobyć się z anarchii i kryzysu. Ograniczenia objętościowe sprawiły, że wszystko to potraktowano w ogólnym skrócie. Zabrakło miejsca na głębsze analizy i szersze podsumowanie.

Anna Filipczak-Kocur

Die Hauptinstruktionen Clemens' VIII. für die Nuntien und Legaten an den europäischen Fürstenhöfen 1592—1605, bearb. von Klaus Jaitner, Bd. 1—2, Tübingen 1984, s. 1040.

Prowadzona na szeroką skalę naukową eksploracja archiwaliów watykańskich ma już swą długą — ponad stuletnią — historię. Udostępnienie naukowcom tych materiałów przez papieża Leona XIII umożliwiło nie tylko prowadzenie odmiennych jakościowo studiów nad dziejami kościoła katolickiego, lecz także wykorzystanie niezmiernie obfitych źródeł watykańskich dla badań nad kontaktami Rzymu z poszczególnymi krajami, a także historią wewnętrzną tych ostatnich.

Naturalną konsekwencją stały się inicjatywy wydawnicze mające na celu uporządkowanie i udostępnienie źródeł w zbiorach kurii rzymskiej. Zainteresowanie szczególne budziły akta nuncjatur. W wyniku wieloletnich prac powstały serie wy-

¹⁷ VL t. II, s. 336.

¹⁸ J. Seredyka, *Sposoby uchwalania ustaw na sejmach w ostatnich latach panowania Zygmunta III (1626—1632)* „Acta Universitatis Wratislaviensis”, Historia XXXI, Wrocław 1979, s. 33.

dawnicze obejmujące szeroko rozumianą korespondencję watykańskiego Sekretariatu Stanu z przedstawicielami dyplomatycznymi w państwach włoskich, cesarstwie, Francji, Niderlandach. Wydano fragmenty materiałów odnoszących się do Hiszpanii, Polski, Ukrainy czy też państw bałkańskich.

Nad publikacjami materiałów watykańskich ciążył przez lata brak koordynacji, na co składało się tak bogactwo zbiorów, jak i liczba zainteresowanych instytucji naukowych i badaczy, nad których dorobkiem coraz trudniej można było panować. Niewątpliwe zasługi w dziedzinie synchronizacji prowadzonych prac — w każdym razie dla niemieckiego obszaru językowego — położył w ostatnich latach rzymski Deutsches Historisches Institut — inicjator, sponsor i wydawca nowej serii obejmującej w założeniu wszystkie instrukcje wręczone nuncjuszom i innym dyplomatom papieskim w czasach nowożytnych; serii, której pierwsze dwa tomy właśnie omawiamy.

Plan opublikowania wszystkich instrukcji generalnych dla nuncjuszy apostołskich z lat 1572—1648 sformułowano podczas kolejnych spotkań zainteresowanych ośrodków naukowych, które odbyły się w Watykanie w latach 1974—75. Wstępna kwerenda i plan wydawnictwa przedstawiony przez Georga Lutza zakładał skoncentrowanie się na okresie 1572—1648 (a więc od pontyfikatu Grzegorza XIII do pokoju westfalskiego). Opracowanie Lutza podawało następujące dane liczbowe: 425 wysłannikom papieskim powierzono w tym czasie różnego rodzaju misje dyplomatyczne; 77 instrukcji generalnych zostało już wcześniej opublikowanych, a 141 źródłowo zlokalizowanych. Plan pierwszych tomów, których wydanie powierzono Jaitnerowi, zakładający wydanie wszystkich instrukcji dla dyptomatów udających się na ówó cesarski, został w czasie pracy zmodyfikowany. Wydawca zdecydował się na opublikowanie instrukcji dla wszystkich nuncjuszy wysłanych podczas konkretnego pontyfikatu. Wybór padł na czasy Klemensa VIII — 1592—1605.

Spóród zarejestrowanych 99 dyplomatycznych misji wysłanników papieskich, jakie miały miejsce w tych latach, udało się odnaleźć i opublikować teksty 78 instrukcji. Stanowią one nieocenione źródło dla kompleksowego badania ówczesnej polityki papieżstwa, zachęcają do ujęć porównawczych w skali europejskiej. Adresaci instrukcji przemierzali bowiem całą Europę — od Lizbony po Moskwę, od Irlandii po Konstantynopol, choć najczęstszymi celami ich podróży, poza Półwyspem Apenińskim, były w czasach Klemensa VIII: Madryt, Paryż, Wiedeń i — przenoszona właśnie — stolica Rzeczypospolitej.

W miarę kompletny zbiór instrukcji dla dyptomatów wyznacza też rytm papieskiej działalności na forum międzynarodowym. Wykazują dużą, a z czasem stopniowo malejącą aktywność Aldobrandiniego w pierwszych latach pontyfikatu (1592—94 — 41 instrukcji; 1595—97 — 22; 1598—1600 — 20; z ostatnich czterech lat 1601—04 — tylko 15), dokumentują załamanie się koncepcji ligi antytureckiej w samym końcu XVI wieku, zaostanie się konfliktów z państwami włoskimi, inercję dyplomatyczną ostatnich lat pontyfikatu.

Z czysto polskiego punktu widzenia wydawnictwo Jaitnera również zasługuje na baczną uwagę. Co prawda w czasach Klemensa VIII działało w Polsce tylko dwóch nuncjuszy zwyczajnych — Germanico Malaspina i Claudio Rangone, a instrukcji dla tego pierwszego nie udało się wydawcy odnaleźć, tym niemniej grono papieskich dyptomatów, którym powierzono w tym czasie misje w Polsce było znacznie szersze.

W 1593 r. przybył na dwór Zygmunta III nuncjusz nadzwyczajny Bartolomeo Powsinski — m.in. w związku z pierwszą wyprawą szwedzką polskiego króla¹

¹ Ówczesną działalność tego nuncjusza omawia J. A. Pärnänen, *L'ambassade de Bartolomeo Powsinski à Danzig en 1593*, Helsinki 1911.

W tymże roku na objazd Europy południowo-wschodniej wyruszył z Rzymu Alexander Komulovic, który swe działania mające ożywić i unowocześnić (realizacja zaleceń trydenckich) katolicyzm na Bałkanach zakończyć miał we Lwowie, by wkrótce potem wyruszyć jeszcze do Moskwy. Obie jego misje, związane bardzo wyraźnie z problemem tureckim, wskazywały na aktywizowanie się — po raz kolejny — Stolicy Apostolskiej na tym polu, czego potwierdzeniem okazały się — polska misja Benedetto Mandiny z początków 1596 r., a przede wszystkim kilka tylko miesięcy późniejsza, poświęcona konkretnym zabiegom o stworzenie ligi antytureckiej, legacja kardynała Enrico Gaetano.

W kontekście tego ostatniego problemu nie sposób pominąć paralelnych działań dyplomatów papieskich w Siedmiogrodzie. W instrukcjach dla tam się udających Attilio Amalteo (1592), Alfonso Viscontiego (1594), Ludovico Anquissoli (1596) wątek polski jest stale obecny. Interesująca pod tym względem jest także treść poleceń, jakie otrzymał w 1599 r. jadący do Siedmiogrodu Germanico Malaspina — były nuncjusz w Polsce.

Wydawnictwo Jaitnera zaopatrzone jest w pełny naukowy aparat. Wstęp przynosi zarówno syntetyczne omówienie organizacji, celów i rezultatów papieskiej dyplomacji w latach 1592—1605 wraz z listą i sylwetkami czołowych dyplomatów oraz funkcjonariuszy kurialnych, wreszcie samego papieża, jego nepotów i najbliższych współpracowników, lecz także obszernie rozważania źródłoznawcze będące swoistym studium reprezentatywności i przydatności instrukcji początkowych dla badania konkretnych aspektów polityki watykańskiej.

Załączona bibliografia obejmuje 106 stron. Niżej podpisany nie czuje się kompetentny do całościowej oceny jej jakości. Przejrzenie zestawienia pozycji dotyczących Polski zdaje się wskazywać z jednej strony na wysoki stopień kompletności, z drugiej — na pewną przypadkowość. Wymieniono 53 prace 40 autorów polskich i 17 prac 12 innych autorów piszących o Polsce, co nie przekracza 5% objętości bibliografii. To chyba niestety sprawiedliwe proporcje, choć z drugiej strony krzepiący wydaje się fakt, iż dostrzeżone zostały liczne prace przed- i powojenne publikowane wyłącznie po polsku.

Prezentacji książki a przede wszystkim nakreśleniu związanej i wynikającej z instrukcji tematyki badawczej oraz przedyskutowaniu zalet i mankamentów tej nowej koncepcji wydawniczej poświęcona była dwudniowa konferencja („Edition und Auswertung päpstlicher Hauptinstruktionen”) zorganizowana w dniach 18—19 marca 1985 przez Deutsches Historisches Institut in Rom. Obok wydawcy i zajmujących się nuncjaturami pracowników Instytutu (Hermann Diener, Reinhard Elze, Helmut Goetz, Georg Lutz) wzięli w niej udział między innymi badacze niemieccy — Peter Bartl (Monachium), Klaus Ganzer (Würzburg), Josef Metzler (prefekt Archiwum Watykańskiego), Gerhard Müller (Wolfenbüttel), Wolfgang Reinhard (Augsburg), Eckehard Stöve (Heidelberg-Duisburg) i Christoph Weber (Düsseldorf), austriaccy — Heinrich Lutz (Wiedeń), Johann Reiner (Innsbruck), francuscy — Bernard Barbiche (Paryż), Pierre Blet (Rzym) i włoscy — Stefano Andretta (Rzym), Aogstino Borromeo (Rzym).

Dyskusja koncentrowała się wokół reprezentatywności instrukcji początkowych w odniesieniu do polityki watykańskiej wobec poszczególnych krajów — szczególnie Hiszpanii i Francji, a także Wenecji. Podkreślano konkretyzację i konsekwentną realizację założeń reformacyjnych w czasach Klemensa VIII, a także kluczową rolę starań o ligę antyturecką podczas tego pontyfikatu; starań, którym podporządkowana była cała polityka watykańska w Europie środkowej i nie tylko.

Zwracano uwagę na duże zróżnicowanie instrukcji, wśród których znaleźć można zarówno teksty nakreślające generalne linie, cele i taktykę dyplomacji

papieskiej w poszczególnych krajach jak i zbiory szczegółowych uwag, sugestii i decyzji odnoszących się do spraw bardzo konkretnych, aktualnych właśnie w momencie formułowania instrukcji. Podkreślano w tym kontekście wyraźną różnicę w stosunku do instrukcji weneckich — poświęconych z reguły analizie sytuacji realnej i aktualnej. Niepokój wzbudziło stwierdzenie nieprzystawalności instrukcji watykańskich do następującej po nich korespondencji bieżącej (pisze się w niej zupełnie o czym innym, niż możnaby się spodziewać na podstawie instrukcji), co na przykładzie hiszpańskim wykazał A. Borromeo.

Można naturalnie dyskutować — i takie akcenty pojawiały się podczas rzymskiego spotkania — czy publikowanie samych tylko instrukcji generalnych jest zabiegiem najszcześniejszym. Czy poszczególne instrukcje można rozpatrywać w oderwaniu od całego kompletu następujących po nich wskazówek bieżących, stałych doniesień nuncjusza adresowanych do dyplomatycznej centrali, wreszcie jego relacji końcowej — podsumowującej cały okres nuncjatury. Obfitość, wymagająca niezmiernie żmudnej i szerokiej kwerendy, oraz wartość zebranego materiału powstrzymują jednak od snucia tego rodzaju rozważań. Generalnym celem pozostaje bowiem udostępnienie zainteresowanym badaczom możliwie kompletnego zestawu materiałów wszystkich nowożytnych nuncjatur. Inicjatywa, którą zapoczątkowały tomy Jaitnera, zbliża nas do tego celu i z pewnością przyspieszy moment sformułowania sądów i ocen generalizujących — odnoszących się do zjawisk długofalowych. Jej naturalnym uzupełnieniem byłoby wydawanie zbiorów relacji finalnych nuncjuszy, a równoległe prace nad publikacją pełnej korespondencji poszczególnych nuncjuszy z pewnością będą kontynuowane.

Na koniec wyrazić należy żal, iż historycy polscy — poza niżej podpisanym, występującym jednak jedynie w roli słuchacza — nie byli na tym spotkaniu reprezentowani. Zaś badaczom niemieckim gratulować należy kolejnego poważnego, choć bynajmniej nie odosobnionego osiągnięcia na polu badania i wydawania materiałów nuncjatur, co do których wartości, jako w masowej skali występującego źródła historycznego, zgadzają się wszyscy, lecz konsekwentnie prowadzić efektywną akcję ich wydawania i analizy potrafią tylko nieliczni.

Wojciech Tygiełski

H. F. K. van Nierop, *Van ridders tot regenten. De Hollandse adel in de zestiende en de eerste helft van de zeventiende eeuw*, De Bataafsche Leeuw. [b. m. w.] 1984, s. 342.

Monografia szlachty w prowincji Holandii otwiera nową serię wydawniczą Hollandsche Historische Reeks, opartą na fundacji o tej samej nazwie i mającą wydawać odtąd co najmniej jedną monografię rocznie. Nie odkładając oceny do ostatnich zdań recenzji stwierdzimy na wstępie, że książka van Nieropa zapowiada to przedsięwzięcie bardzo dobrze. W kilku rozdziałach omawia autor szczególne cechy szlachty holenderskiej i jej wewnętrzne podziały; demografię grupy; endogamię i mezalianse; sytuację gospodarczą, udział w rolnictwie, administracji, zadłużeniu, udział w zyskach z sekularyzacji dóbr kościelnych; wreszcie w czterech ostatnich — różnorakie problemy życia politycznego i stosunku do mieszczaństwa (patrycjatu) w zmiennych warunkach równoczesnego wzrostu gospodarczego, konfliktu z Hiszpanią i tworzenia odrębnych struktur państwowych w Północnych Niderlandach. Każdy rozdział wieńczy zwięzłe podsumowanie, całość zaś uzupełniają załączniki i bibliografia. Tom został wydany z rzadko spotykanym dobrym smakiem: druk i układ odpowiadają zwyczajom monografii naukowych — są